

## BİR HADİS TENKİD ÖRNEĞİ ÜÇ (A'VEC) EFSANESİ

Doç.Dr. Talat SAKALLI\*

İslam'ın temeli olan Kur'an'ın asli hüviyetinin hiç bozulmadan zamanımıza kadar ulaştığı ve bizzat Allah Teâlâ tarafından muhafaza edildiği tartışma götürmez bir gerçektir. Bu gerçeğin en sağlam delili, bizzat Yüce Allah'ın bunu tekeffül etmesinin yanısıra mütevatiren zamanımıza kadar asli hüviyetiyle ulaşmış olmasıdır. Ona sızarak bir şeyler katmak isteyenlerin gayret ve çabaları daha başlamadan bitmiştir.

İlahi korumadaki "*kendisinde şüphe olmayan*" bu Kitab'a sızma gayretleri akamete uğramasına mukabil, kendilerine başka alanlar ve sızabilecekleri menfezler arayanlar olmuş ve sonuçta aradıklarını hadis alanında bulmuşlardır, ciltler dolusu hadis uydurarak saf, temiz, oldukça kolay anlaşılır ve mantıkla asla çatışmayan-dinin asıllarından birini dinamitlemek istemişlerdir. Zira insanoğlu genel olarak, kendisini diğer mahlukattan üstün kılan aklı -bir çok amil ve faktörlerle birlikte- bazen kendini ispat ve varlığının şuurunu idrak, bazen o alanda kendisini göstermek ister. Belki de bu sebepten dolayı benlik duygusunu tatmin için "*ilâhî (mutlak) bilgi alanında*" bile yarışa kalkma cehaletinde bulunmuştur. İşte böyle kimseler ilahi mutlak ilmin insanlığa mesajı niteliğindeki Kur'an-ı Kerim'de kendisinin de bir dahli olmasını şuurlu veya şuursuz isteme cesaretini göstermişlerdir.

Bu mücadeleye katılma hevası, müslüman iyi niyetli (!) hadis uydurucularında da bulunması, İslâm'ı bilmeyenlerin veya İslam düşmanlarının yaptıklarından daha çok şaşırtıcıdır, fakat gerçektir. Çünkü hadis uydurma sebeplerinde tesbit edildiği gibi, başta dünyevî ve maddî menfaat saiki olmak üzere, ne insanlığın şifârı aklı-selime yakışan, ne de İslâm'a uyan, anlaşılmaz, hatta garib tutum sergileyenler olmuştur.

İşte büyük çoğunluğu akla ve mantığa aykırı olan bu tür hadisleri uyduran grup ve şahıslar, tabiri caizse, İslâm'ı yok etmek isteyen düşmanlarının veya kötü niyetli kişilerin önünü açarak, adeta kılavuzluk yapmışlardır. Zira ilk hadis uyduranların İslâmî bünyeden çıktığı malumdur.<sup>1</sup> Bu yolu keşfeden diğer düşman ve art niyetli gruplar da, kervana saldıran harâmiler misali bu menfeze saldırarak, genellikle İslâm'ı bozmak, parçalamak, hatta alay etmek için olmadık şeyler uydurmuşlardır. Buna mukabil az da olsa bir grup çıkmış, kendi inançlarına İslâm'ın sağlam yapısında yer bulabilmek için hadis yolunu denemişlerse de, bunların hile veya desiseleri büyük ölçüde tesbit edilerek asırlar içinde süzülerek seçilmişlerdir.

\* Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

<sup>1</sup> İbnü'l-Cevzi, *Mevzuât*, 15, Dârü'l-Fikir, 1403/1983.

Öbür taraftan, bir hadis rivayetine sahip olmanın, sosyal hayatta, siyasi kademede veya ilmi payedeki imtiyaz ve derecesini görüp, bu imtiyazı kısa yoldan elde etmek isteyenler de, aynı yolu daha erken devirlerde benimsemişlerdir. Bunların da büyük çoğunluğu suç üstü yakalanmışlardır.

Kur'an tefsirindeki bu türden gayretler ise, ilgili kitaplarda "İsrâiliyyât" olarak şekillenmiştir. Vahye mazhar Hz. Peygamber'in ve sahabenin ağzından sarfedilen Kur'an tefsiri mahiyetindeki isrâilî haberlerin bir kısmı da aynı saflarda yerini almıştır. Adeta Kur'an'da müphem bırakılan, açıklanmayan, teferratı verilmeyen her açıklık bu tür haberlerle doldurulmaya çalışılmıştır. Bunlardan bazıları isrâilî karakterli oldukları açıkça belli olmasına karşılık (mesela, isimlerin tesbiti, teferruata dair bilgiler, söz gelimi, yasak ağacın cinsi ve bu konudaki diğer bilgilerin Kitab-ı Mukaddes'teki bilgilerle aynı olması), diğer bir kısmı devrin efsaneleri, hatta masal ve destanları mahiyetini arz etmektedir. Daha İslâm'ın ilk devirlerinden itibaren tefsir kitapları -niyetler farklı da olsa- bu hikayelerle doldurulmuştur. Bunu yapanlar ise, kendilerine destek olarak Hz. Peygamber'in "*Benî İsrâil'den rivayet edebilirsiniz, bunda bir sakınca yoktur. Fakat onları ne yalanlayın, ne de doğrulayın*"<sup>2</sup> hadisini yanlış yorumlayıp, delil olarak almışlardır. Büyük münekkid ve Müfessir İbn Kesîr'in (774/1372) de dediği gibi "selef müfessirlerinden çoğu, aynı şekilde müteahhirîn müfessirlerin büyük bir grup, Kur'an- Mecîd'in tefsirinde, haberlerine hiç de ihtiyacı yokken, ehl-i kitabın kitaplarından aldıkları bir çok hikâyeye ile doldürmüşlerdir."<sup>3</sup> Aynı şikâyetin değişik bir yönüne parmak basan başka münekkid imamlar da yok değildir. Mesela bunlardan biri de, büyük müfessir ve fakih, Hanefî imamlarının önde gelenlerinden biri olan el-Cessâs'dır (370/980). O **Ahkâmü'l-Kur'an**'ında sihirle ilgili bir konuda "hâşeviyyenin (muhaddislerin) reisleri ve avamın cahilleri bu tür haberleri tastikte çok hızlı davranmışlar; bunları inkara kalkışanlara da şiddet göstermişler (şedid davranmışlar, ilgili konuda sıhhatine inandıkları uydurma haberleri rivayet etmişlerdir" diyerek,<sup>4</sup> o devirde konunun ciddiyetine dikkat çekmiştir. Fakat yine de aynı hikâyeler uzun zaman tefsirlerde yer almaya devam etmiştir. Zamanımızda teknik ve sosyal ilimlerin de ilerlemesiyle, bu tür isrâilî haberlerin pek çoğunun her hangi bir kıymetinin veya aslının olmadığı ortaya çıkmış ve günümüz tefsirlerinde genellikle bunlara yer verilmez olmuştur.<sup>5</sup>

<sup>2</sup> Buharî, Enbiya, 50; Müslim, zühd, 72, Tirmizi, ilm. 13.

<sup>3</sup> İbn Kesîr, Tefsir, VII, 372, İstanbul, 1982. Ayrıca bkz. İbn Furek müşkilü'l-Hadis, s. 143, Beyrut, 1985.

<sup>4</sup> el-Cessas. **Ahkâmü'l-Kur'an**, 159. Aynı konuda İbn Haldun da şöyle der: "Tanrı kitabını tefsir edenler ve rivayet üstadları, naklettikleri haber ve rivayetlerin doğru ve zayıf olduğunu incelemeden, yalnız nakil ve rivayete güvenerek aktarmışlar, hikmet ve felsefe bakımından incelenmemişler ve tabiatı, kainat kanunlarına göre ölçmemişlerdir. Naklettikleri haberler üzerinde dikkatle düşünerek, haber verilen hâdise ve olaylarının vukuunun mümkün olup olmadığına inanarak nakletmedikleri için çok yanlışlar ve doğru yoldan saparak vahim hata çöllerinde yollarını kaybetmişlerdir (Mukaddime, 120).

Yine İbn Haldun "Arapların okuma ve yazma bilmediklerinden, kainatın yaratılışın başlangıcı, varlığın sırları gibi herkesin bilmek istediği şeyleri öğrenmek istedikleri zaman, kitap ehlinde olan Yahudi ve Hıristiyanlara başvurduklarını" açıkça ifade etmiştir (Mukaddime 11, 505-506). Cerrahoğlu, Prof.Dr. İ. Tefsir Usulü, s. 250, Ankara, 1979.

<sup>5</sup> Mesela Elmalılı'nın **Hak Dini Kur'an Dili**'ni, Prof.Dr. Süleyman Ateş'in **Kur'an'ı Kerim'in Çağdaş Tefsiri**'ni, Prof.Dr. Talat Koçyiğit'in, Seyyit Kutub'un, Sabuni'nin ve daha bir çok yerli ve yabancı tefsirlerini misal olarak verebiliriz.

Bizim burada ele aldığımız haber veya hikaye de aynı türden bir konudur. Üc b. Unûk efsanesi... Kaynaklarda adının tesbitinde bile ittifak edilemeyen<sup>6</sup> bu dev mahluk, bir çok tefsirde ve kısas-ı enbiyâ türünden eserlerde yer almıştır. Hikayeyi çok meşhur olmasından dolayı uzun uzun anlatmak yerine kısaca hatırlatalım: Bu dev, Hz. Adem'in kızlarından birinin çocuğudur. Tam bir zalim veya cebbardır. 3600 sene yaşamış, boyu 3333 ziradan fazla, eni de 400 ziradan... Nuh (a.s.) zamanında, tufan esnasında gemiye binmek istemişse de, Hz. Nûh onu gemiye almamıştır.<sup>7</sup> Tufanla kabaran sular onun topuk kemiğine ancak ulaşabilmiştir. Haliyle bu kadar büyük bir dev'e, okyanusun dibinden tuttuğu balıkları kızartmak için güneşi mangal olarak kullanması yaraşır; nitekim öyle de olmuş (!).

Hz. Musa zamanında öldürülmüştür. Helak sebebinin hikayesi de ilginçtir. Üc, Hz. Musa'nın ordusunu yok etmek istemiştir. İki fersahkare büyüklüğündeki bir orduyu, aynı büyüklükteki bir dağı kaldırıp atarak ezme istemiştir. Dağı tam kaldırdığında Allah Teala, Hüdhdü'dü gagasında bir taş ile göndermiş ve gagasındaki taşı ona atmıştır. Dağ değirmen taşı gibi devin boynuna geçmiş; "Hz. Musa da, 12 zira boyunda, asası da 12 zira uzunluğunda olduğu halde, ancak 12 zira zıplamış, yine ancak topuk kemiğine yetişebilmiştir<sup>8</sup> ve bu darbe ile dev'i öldürmüştür. Tabiidir ki, bu kadar büyük bir varlığın malzemesinin kullanılacağı bir yer olmalıydı. Neticede o da olmuştur; onun bir kemiği Nil Nehri üzerinde senelerce köprü vazifesi görmüş de, nice yıllar üzerinden gelip geçilmiştir(!).

Bu hikayenin her safhası ve teferruatı kaynaklarda, çok farklıdır. Söz konusu hikaye ilk tefsirlerden Taberî'nin (310/922) tefsirinde yer almıştır.<sup>9</sup> Daha sonra gelenlerden İbn Atiyye (542/1147)<sup>10</sup>, es-Sa'lebî (427/1035)<sup>11</sup>, el-Hâzin (725/1325)<sup>12</sup>, el-Bağavî (516/1122)<sup>13</sup>, hatta el-Kurtubî (671/1273)<sup>14</sup> bile, özetle de olsa, aynı yolu izleyerek bu hikayeyi anlatmıştır. Bunlardan el-Bağavî, Hz. Musa'nın mezkur dev'i öldürdüğünde ittifak bile edildiğini iddia etmiştir. Sözü edilen tefsirlerdeki Üc hikayesini, Hz. Peygamber'e isnad etme cür'etini gösteremeyenler, İbn Ömer(r) veya İbn Abbas(r)'a isnadla, mevkuf haber olarak rivayet etmişlerdir.

Hadis literatürüne de giren söz konusu hikaye, teferruatıyla olmasa da, böyle bir varlığın mevcudiyeti İbn Mes'ud'a söylettirilmiş ve et-Taberanî (360/971) gibi hafız

6 Üc b. Unûk, A'vec b. Avk., 'A'vec b. Unuk... gibi isimlerle zikredilmiştir. Firuzabadi ise, Kamus'unda "AVC" maddesinde, Üc b. Ük olduğunu söyler.

7 Bu rakamlar ve daha sonra verilecek rakamlar, kaynaklarda çok farklılık arz etmektedir.

8 et-Taberanî, el-Mu'cemü'l-Kebir, IX, 183, hadis, r. 8903, Bağdat, 1406/1985.

9 Taberî, Tefsir, VI, 149, Mısır 1954 (sadece ismen zikredilmiş, mahiyetine değinilmemiştir).

10 Bkz. Kurtubî, el-Câmi, VI, 126.

11 es-Sa'lebî, Arâisü'l-Mecâlis, s. 159,160, Mısır, 1380.

12 el-Hâzin, Lübâbü't-Te'vil, 1121-22, Mısır, ts.

13 el-Bağavî, Meâlimü't-Tenzil, 1121-22, Mısır, ts.

14 el-Kurtubî, el-Cami li Ahkâmi'l-Kur'an, VI, 126,127.

muhaddis imam bile, senedindeki açık ve kâdih derecesindeki illete rağmen<sup>15</sup> el-Mu'cemü'l-Kebîr'inde yer vermiştir.<sup>16</sup>

Zamanımızda bile bazı kitaplarda anlatılan efsanevî varlık<sup>17</sup> haberine, tesbit edebileceğimiz kadarıyla ilk kesin tavrı koyan muhakkık ve münekkid alim İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye (751/1350) olmuştur. O, hadisin mevzu olduğunu tanıma yollarından biri olarak "doğru bilgilerin (es-Şevahidü's-Sahîha) hadisin butlanını gerektirmesini" söyler ve söz konusu haberi misal olarak verir. Önce hikayeyi kısaca özetleyen İbnü'l-Kayyim, daha sonra sert bir dille şöyle der: "Allah Teala'ya böyle bir yalanı isnad eden yalancının (Kezzab'ın) cür'etine hayret edilmez. Esas hayret edilecek kişiler, bu hadisi tefsir veya diğer ilmi kitaplarına alanlardır." Bu ifadelerin arkasından söz konusu haberin uydurma olduğunu üç ayrı delille; ayet, sahîh hadis ve akılla ispatlamaya çalışır. Ayet olarak Saffat Suresinin 37. ayetini delil getirir. Ayete göre Nuh (a.s.)'dan sonra yeryüzünde yaşayanların hepsi O'nun zürriyetindedir.<sup>18</sup> Bu duruma göre, Üc O'nun zamanına kadar yaşayabilmiş olsaydı bile, Hz. Nuh'dan sonra yaşamaması gerekirdi. Halbuki haber, bu devin Hz. Musa zamanına kadar yaşadığını anlatmaktadır.

Hadisten getirdiği delil ise, "Allah Hz. Adem'i gökte 60 zira boyunda yarattı, daha sonra insanlar bu ana kadar kısalmaya devam etti"<sup>19</sup> manasındaki haberdir. Mezkur hikaye bu hadisle de tezat teşkil ettiği açıktır.

Akli tenkidini de şöyle yapar: "Gök le yer arasındaki uzaklık beşyüz senelik yol'dur.<sup>20</sup> Güneş de dördüncü semada ise, bizimle onun arasında bu kadar büyük mesafe varken, bu dev nasıl olur da balığı bizzat güneşin kendisinde kızartabilir." Anlatılan bu üç delili izah ettikten sonra haberin kaynağını da şu şekilde açıklar: "Şüphesiz bu ve benzeri haberler, peygamberler ve onlara tabi olanlarla alay etmek isteyen ehli kitab'ın zındıklarının uydurdukları haberlerdir."<sup>21</sup>

İsrâiliyyâta daima karşı çıkan İbn Kesîr de, İbnü'l-Kayyim'i takip ederek, Üc b. Unuk kıssasını "hezeyan" olarak niteler ve "aslının olmadığını", "ehl-i kitap zındıklarının uydurması olduğunu" belirterek, "Hz. Nuh zamanında bu varlığın yaşaması asla mümkün değildir. Çünkü tufanda hiçbir kafir boğulmaktan kurtulamadı" der.<sup>22</sup>

Bu kadar akli ve nakli deliller ortada iken, konu IX. hicri asırda Şam ve Kahire'de tartışılan bir problem olmuş ve Şam'dan yazılan bir mektupta es-Suyuti'den (911/1505) haberin aslının olup olmadığı sorulmuştur. Soruyu soran kişinin kim olduğu açıkça

15 el-Heysemi, Mecmeu'z-Zevaid, VIII, 204.

16 et-Taberanî, el-Mu'cemü'l-Kebîr, IX, 183, Bağdat, 1406/1985.

17 Altıparmak, Peygamberler Tarihi, s. 151, İstanbul, 1977.

18 Saffat, 37.

19 Buharî, Enbiyâ, 1; Müslim Şerhi, IX, 171,172.

20 Tirmizi, tefsir, hadid, 12182; Ahmed Müsned, 1170; İbn Hacer, Fehu'l-Bârî, XVI, 210 (Abdü'l-Fettah Ebu Gudde'nin el-Menâru'l-Münif, s. 77 deki dipnotundan.

21 İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye, el-Menaru'l-Münif, s. 76-77, el-Mektebetü'l-İslamiyye, 1390/1970.

22 İbn Kesîr, el-Bidâye ve'n-Nihaye, 1278, Beyrut, 1966.

belirtilmemekte ise de, bu kişinin bilgili ve alim birisi olduğu mektubun mahiyetinden anlaşılmalıdır. Zira soru sahibi konuyu ele alan bütün kaynakları saymakta, bunlara ilaveten, biraz yukarıda işaret ettiğimiz İbnü'l-Kayyım el-Cevziyye'nin getirdiği delilleri de zikretmektedir. Ayrıca arkadaşlarından birinin, böyle bir şeyin asla mevcut olmayacağını iddia ettiğini de belirtmekte ve es-Suyutî'den yardım istemektedir.<sup>23</sup>

es-Suyutî de bir risale yazıp, konuyu kaynaklarından araştırır, özellikle İbn Hıbbân'ın (354/965) Kitabü'l-Azame'sinden, sağlam olmadığını söylediği haberleri nakleder. Sonuçta yine de, bu varlığın mevcudiyetini kabul eder. Ona göre bütün bu delillerin ışığında en tutarlı görüş şudur: Üc, Âd kavminden biridir ve boyu muhtemelen 100 arşın civarındadır. Yine Hz. Musa'nın onu asasıyla öldürmüş olabileceği de ihtimal halindedir. Suyutî "söz konusu edilen haberde ancak bu kadarının kabul ihtimali" olabileceğini de belirtir. Bu kadar tereddüt etmesine rağmen, İbn Kesir'in koyduğu kesin tavrı her nedense benimseyemez.

Sonuç olarak, böyle bir haberin en ciddi ve eski kaynaklarımızda yer alması ve belki de asırlarca kabul görmesi talihsizlik olsa da, o asırlarda bile bu tür haberlere iltifat etmeyip, böyle haberleri tenkid edenlerin bulunması teselli kaynağımızdır. Hadise kökten karşı çıkanlar dahil, bir çok araştırmacının arka arkasına çıkan makale ve kitaplarında hadisi ciddi şekilde tenkid ettiği şu günlerde, tekrar mezheplerin doğduğu dönemlerdeki çalkantılara düşüp, birlik ve bütünlüğü bozarak, bu defa da modern mezheplerin bol olduğu bir çağı yaşamak istemiyorsak, hadis alanında ciddi çalışmalar yapıp, yukarıda ele aldığımız türden olanlarını insaf sahibi, aynı zamanda ehli olan araştırmacılar ayıklamalıdır. Aksi takdirde iş ehliyetizlerin eline bırakılmış olur ki, bu da vahim sonuçlar doğurabilir. Zira İslâmi kültürü olmayanlar bile İslâmın erken devirlerinde bazılarının söylediği "Kur'an varken, hadise ne gerek var" sözünü söylemektedirler. Bunun için zamanımızda pek çok bölgeden yükselen hadis metin tenkidi ile ilgili sesleri, yapıcı, birleştirici, tavizsiz, fakat taassubtan uzak, ihlasla ve insaf ölçülerinde maziyi ele alıp saygı-tenkid bütünlüğüne kanalize etmek, İslâm'a olduğu kadar, seleflerimize de hizmet olacağı kanaatindeyiz.

<sup>23</sup> Suyutî yazdığı risalenin ismini el-Evc fi Haber-i Avc koymuştur. (Keşfu'z-Zunun, 1200; Hediyyetü'Arifin, 1536. GAL S. 11192'de ise, el-AVC fi Haberi Avc şeklindedir. Bizim elde ettiğimiz Süleymaniye nüshasında ise, (Şehid Ali Paşa, 2728) risalenin ismi "Risaletün fi A'vec b. Unuk Hel Lehu Aslun em La" şeklindedir. Risale, Suyutî'nin fetvalarını ihtiva eden "el-Havili'l-Fetavi"nin sonunda basılmıştır.